

Prolegomene la o sociologie a arhivisticii

MARIN R. MOCANU

Cunoașterea umană este, înainte de toate, un fenomen social de mare complexitate, adevărul cunoștințelor noastre fiind determinat de gradul și amploarea imperativelor sociale. Acest proces, al cunoașterii umane, nu este, nu devine suficient de inteligibil decât dacă va fi privit și din punct de vedere sociologic.¹

Sociologia cunoașterii, deși în literatura de specialitate se mai aud voci care îi contestă statutul de știință de sine stătătoare, lărgeste considerabil sfera înțelegerii procesului cunoașterii științifice, alăturând unghiurilor de vedere logic (pur teoretic) și psihologic ale acestuia pe cel sociologic, cel puțin la fel de important, deși cam ignorant. Ceea ce situează procesul cunoașterii în perspectiva sociologică nu este atât creșterea valorii sociale a științei în general, cât dimensionarea imperativului social în activitatea științifică.

În cazul disciplinelor sociale se poate stabili în general mai ușor o corelație între dezvoltarea cunoașterii științifice și necesitățile practicii sociale.² Creșterea preocupării pentru o anumită sferă a cercetării sociale este determinată de cerințele și nevoile acestei practici.

Obiectul sociologiei cunoașterii îl constituie, în principal, raportul dintre cunoașterea mediului social și însuși acest mediu, problematică născută din multitudinea corelațiilor obiective ce pot fi stabilite între tipurile, fenomenele și modalitățile cunoașterii vieții sociale.³

Știința, cercetarea științifică în general, nu mai poate fi privită, astăzi, decât într-un sistem larg — social. Sociologia științei, urmărind dezvoltarea actuală a cunoașterii științifice, are drept final elaborarea bazelor teoretice ale organizării activității științifice în vederea creșterii eficienței sociale a cercetărilor științifice.⁴ Producția socială a încetat să-și mai exprime principala formă de existență numai prin producția materială, ea incluzând în sine întreaga activitate socială și devenind obiectul unei științe despre societate în general.⁵

Dezvoltarea socială a lumii contemporane, determinată, printre altele, de o reactivă explozie informațională, implică, în angrenajul său evolutiv, o multitudine de factori și procese ce ating integralitatea vieții sociale. Faptele sociale, elemente ale vieții obiective și manifestări ale existenței (esenței) sociale, se reflectă în conștiința socială, care le implică.⁶

¹ E. Popovici, *Societate, ideologie, cunoaștere*, București, 1976, p. 11.

² *Ibidem*, p. 27.

³ N. Culea, *Sociologia cunoașterii*, București, 1970, p. 19.

⁴ G.N. Valkov, *Sociologia științei*, București, 1969, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 261.

⁶ Miron Constantinescu, *Cercetări sociologice, 1938—1971*, București, 1971, p. 72.

Un trecut istoric ce însumează în el un anume volum de fapte și evenimente, de trăiri colective și individuale de orice fel, bune, rele, amorfe etc., odată cunoscute de un sumum de indivizi acționează, vrem-nu-vrem, asupra configurației conștiinței lor, asupra comportamentului lor în societate. Pentru a ajunge la definirea conținutului vieții sociale, faptele sociale în sine sînt insuficiente, ele constituind doar elemente, momente ale acesteia, ce necesită a fi structurate în complexe și ansambluri de fapte sociale, în fenomene sociale⁷.

Realitatea socială constă, prin urmare, dintr-o împletire de fenomene sociale, dintr-o succesiune a acestora în timp și-n spațiu. Această realitate nu numai că apare în acest mod în planul conștiinței sociale, ci este (realmente) o succesiune și o împletire de asemenea fenomene.

Cercetarea arhivistică prin înlesnirea accesibilității la analiza informațiilor documentare, cel puțin, este cea care readuce în actualitate practica socială din trecut, parte a conștiinței sociale istorice. La rădăcina fenomenelor sociale se află o complexitate a relațiilor diferențiate nu numai dintre oameni, ca individualități, ci, în principal, dintre grupuri umane, dintre colectivități umane, categorii sociale sau alte unități sociale⁸.

Deși faptele și fenomenele sociale nu se reduc la psihologic, ele aparținînd existenței sociale în întregul ei, totuși acestea, exprimînd și latura comunicării dintre conștiințe, devin, în plan social, o mentalitate, rezultat al opiniei. Dacă realitatea obiectivă dă măsura valabilității faptului și fenomenului social, opinia dă măsura atitudinii sociale față de un anume fapt istoric.

Argumentația poate fi extinsă aici, și sub raportul de atitudine a unui grup social sau individ față de arhivă, ca un sumum de documente, emanate de la un anume creator, sau față de Arhive, ca instituție, și rolul ei în viața socială a unei națiuni, supusă unor interese sau tendințe conjuncturale, lăaturalnice și nu mai puțin dăunătoare societății în ansamblul ei. Or, problemele sociale ale dezvoltării științei se constituie într-o ramură a cunoașterii avînd ca obiect tocmai interacțiunea dintre știință, ca fenomen social, și diferitele instituții sociale, care „administrează” un anumit domeniu al vieții sociale.

Pentru istoriografia românească fenomenul istoric a fost revendicat ca unul din componentele (sau categoriile) de bază ale obiectului istoriei. A. D. Xenopol, care s-a preocupat cu fervoare și de problemele filozofiei istoriei, referindu-se la cauzalitate în istorie, în apărarea științei istorice, consemna că „... în istorie faptele mari nu sînt subsumarea (aritmetică — n.n.) a celor mici, ci rezultatul înlănțuirilor și un rezultat poate fi cunoscut”⁹.

Istoriografiei românești îi era limpede, așadar, faptul că fenomenele sociale au, spre deosebire de cele din natură, un particularism și o variabilitate caracteristică istoriei, care fac ca niciodată un fapt (istoric) să fie egal cu altul, ele evoluînd pe scara dezvoltării istorice¹⁰.

Capacitatea disciplinelor arhivistice de a pune și repune documentul (informația) în spațiul și timpul care le-au creat, asigură istoriografiei localizarea și succesiunea temporală ale faptului istoric în scopul stabilirii evoluției istorice în cadrul social respectiv, determinat. Pentru această istoriografie, eminentamente progresistă în epocă, obiectul istoriei era format din toate

⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁸ *Ibidem*, p. 79.

⁹ A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, București, 1899, p. 10.

¹⁰ Const. I. Andreescu, *Știința și tehnica în istorie*, în „Hrisovul”, IV, 1944, p. 15.

manifestările omenești de orice natură, luate ca realitate socială și raporturile lor de interdependență causală socio-psiho-fizică¹¹.

Cercetînd fenomenul istoric concret crono-spațial¹² și în toată întinderea sa procesuală, istoriografia românească modernă a stimulat — în vederea efectuării (și perfecționării) criticii istoriei a faptelor (datelor) și fenomenelor — „propășirea” disciplinelor științifice auxiliare ale istoriei. Reconstituirea faptelor și fenomenelor istorice cît mai aproape de adevărul obiectiv, din perspectiva dezvoltării istoriei, a impus reevaluarea criticii izvoarelor, ceea ce a stimulat practica disciplinelor auxiliare ale istoriei: diplomația, paleografia, sigilografia, heraldica ș.a.

În domeniul cunoașterii istorice se pornește, așadar, de la semnele sau indicii senzoriali ai faptului istoric. În această fază a cercetării istorice se produce trecerea de la semn la lucrul semnificat, de la document la trecut, investigațiile istoricului trecînd succesiv de la obiectul cercetării la document — care este un instrument —, și invers¹³. Datorită acestui fapt, în cunoașterea fenomenelor istorice intervin mai puține cordoane cenzoriale (categoriile intelectuale), și mai precis numai unul: organizarea materialului istoric, ceea ce prilejuiește mai puține deformări de cunoaștere¹⁴.

Este literalmente știut că nu toate faptele sociale au aceeași pondere în dezvoltarea realității, existînd o diferențiere categorială între acestea. O altă diferențiere este dată de perspectiva dezvoltării istorice. Sînt evenimente și fapte sociale care în momentul în care s-au produs (și un timp după aceea) au părut de însemnătate minoră, secundară. Abia mai tîrziu, după un anumit interval de timp (de cîteva decenii de obicei) acestea cîștigă importanță, în lumina dezvoltării istorice produse¹⁵. Prin urmare, ceea ce determină această reevaluare a faptului social — devenit eveniment istoric — este tocmai dezvoltarea istorică, care permite trierea și diferențierea acestora după importanța istorică.

Astfel că prestabilirea duratei de păstrare a genurilor și categoriilor de documente ce se creează în sfera prezentului — prin intermediul indicatorului (sau nomenclatorului) — trebuie să aibă numai un caracter orientativ și nimic mai mult, pentru a se putea reanaliza (fie individual fie prin acțiunea comisiei de selecționare) termenul de păstrare inițial al unui document în raport cu ponderea faptului social respectiv pe care-l reflectă în conturarea perspectivei (devenirii) istorice a celui fapt în contextul vieții sociale în ansamblul ei.

S-a practicat, de pildă, o manieră de selecționare totalitară a cererilor, sesizărilor și reclamațiilor cetățenilor, înaintate diferitelor organisme centrale și locale, diminuîndu-se „în serie” acest gen de documente, care însumează poate cel mai autentic pulsul vieții sociale într-o anumită perioadă.

Este cert, că nu toate documentele care se creează de către instituții, întreprinderi, organizații politice și obștești, precum și de către persoanele fizice au valoare istorică. Că, mai mult, în condițiile exploziei informațio-

¹¹ *Ibidem*, p. 23.

¹² Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Cluj-Napoca, 1977, p. 48.

¹³ *Ibidem*, p. 256.

¹⁴ *Ibidem*, p. 195.

¹⁵ Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 74.

nale contemporane, numărul total al acestora crește în măsură aproape incomensurabilă. Or, în aceste mărturii de orice fel sînt consemnate evenimente, fapte și aspecte ale vieții sociale. O trăsătură caracteristică a acestor fapte sociale este — în planul devenirii istorice — continua lor mișcare de la un grup la altul, mișcare produsă după anumite legi ale dezvoltării fenomenelor sociale.

Dacă în planul vieții sociale fenomenul se transformă în „lucru pentru noi”, în plan istoric el trebuie transformat, recreat. Dar în această întreprindere istoricul este (trebuie să fie) ajutat de specialistul care operează în anticamera cercetării istorice. El este cel chemat să stabilească, să hotărască în ce măsură faptul social de azi poate deveni faptul istoric de mâine, în ce măsură documentarul de azi poate deveni documentul istoric de mâine.

Pe măsura dezvoltării cercetării istorice moderne s-au format, paralel sau în strînsă conexiune, și majoritatea disciplinelor auxiliare ale istoriei (diplomatica, paleografia, sigilografia, heraldica ș.a.).

Știința auxiliară a istoriei, însumind domeniile de referință a tuturor disciplinelor (auxiliare) ei, arhivistica este la nivelul noului, generat de transformările în plan social, într-o continuă mișcare. Indiscutabil, volumul și genurile de arhive constituite în ultimele decenii, sînt mult mai mari în comparație cu epocile (istorice) anterioare.

În vederea estimării acestei creșteri s-au efectuat experimente în acest sens, elaborîndu-se un studiu statistic privind cantitatea de arhivă creată — la nivel național în ultimul timp, pe ramuri de activitate. Luînd ca reper aproximativ 10.000 de unități social-economice s-a estimat că acestea crează și dețin circa 1.000.000 m.l. arhivă, majoritatea cu caracter administrativ-financiar (aproximativ 60% din cantitatea totală a arhivei existente).

Evident, nu toată această cantitate de arhivă face obiectul Fondului Arhivistic Național. Pînă la urmă cu cîțiva ani filtrele (indicatorile cu termene de păstrare) atribuiseră tezaurul documentar național cca 35 — 40% din acest volum, ceea ce reprezenta, totuși, foarte mult.

Completarea zestre documentare a istoriei naționale a devenit, realmente, o chestiune de studiu permanent. În consecință, în scopul micșorării acestui volum ce amenință să devină sufocant, s-au luat măsuri de reconsiderare a tuturor documentelor cu termen de păstrare permanent, rămîind în această categorie numai cele cu caracter cert istoric, fiind scoase de sub incidența acestui caracter o serie de documente juridice, tehnico-economice și de personal.

Fîind vorba, în esență, în ceea ce privește completarea Fondului Arhivistic Național de un domeniu distinct, nou prin complexitatea și problematica pe care le incumbă, se impune o anume teoretizare. Arhivistica, cu cele trei părți structurale „clasice” ale sale — arhivologia, arhivotehnia și arhiveonomia — nu poate rezolva integral (teoretic și practic) această (nouă) problematică a activității arhivistice.

Constituită istoric, în baza experienței acumulate, arhivistica (cu tot eșafodajul său multidisciplinar) face parte din categoria științelor normative¹⁶ care operează prin excelență cu principii, norme și reguli stabilite odată pentru totdeauna, sensibil mulabile la excepții (să citim: nou), cu atît mai mult

¹⁶ Constantin Stroe, *Etica lui Dimitrie Gusti*, București, 1978, p. 36.

la alt segment al realității (obiective) sociale. Există, deci, toate motivele teoretice să credem că trebuie să avem de-a face cu altă disciplină structurală a arhivisticii — socioarhivistica.

Ajunși la saturație, în urma unui efort teoretic îndelung, perioadă în care și-a fixat terminologia (și instrumentația) națională, arhivologia nu-și mai poate asuma, singură, „riscurile” teoriei arhivistice actuale; gama noțională stabilită de ea devine o materie ce se autorevendică altei discipline care (va) parcurge un drum invers, de la teoria generalului materiei arhivistice la particularul acesteia, în și pentru primul.

Obiectul socioarhivisticii este tot arhiva (documentul) ca și la celelalte discipline arhivistice structurale, numai că, în cazul acesteia, arhiva este o entitate în mișcare, deloc statică, abordată din unghiul de vedere al devenirii, această (nouă) disciplină avind nu atât caracter descriptiv-analitic, cit și sintetic, prospectiv și prognostic. Socioarhivistica va trebui să studieze componența Fondului Arhivistic Național ca structură și formă, precum și metodologia de obținere (completare) a informațiilor de arhivă la nivel național.

În timp ce celelalte discipline arhivistice operează îndeosebi cu metode și tehnici de reconstituire, socioarhivistica folosește în principal metode și tehnici de constituire, de studiere directă a fenomenului arhivistic. Acestea o fac să se aplece în raporturi imediate cu disciplinele sociologice, să aibă, la fel, un caracter multidiscplinar.

Această nouă disciplină conferă arhivisticii caracterul social și-i deschide unghiul sociologic de cercetare. Socioarhivistica se (auto) constituie pe trei eșafodaje, descinzând din teoria „istorismului” arhivologiei, din practicisml arhivotehnicii și din metodologia sociologică de investigare a (evoluției) vieții sociale.

În analiza proceselor și fenomenelor sociale, trecerea de la concret la abstract, de la fapte la esență, presupune utilizarea unor tehnici, procedee și metodici de cercetare, pe de o parte, iar pe de alta, o metodologie (științifică) specifică fenomenelor cercetate¹⁷. Măsurarea este o componentă de bază a procesului de cunoaștere, iar în sociologie ea urmărește determinarea cantitativă a faptelor, fenomenelor și proceselor sociale.¹⁸ Măsurarea¹⁹ fenomenelor sociale înseamnă găsirea pentru fiecare fenomen sau grupuri de fenomene a procedeeilor adecvate de cercetare, pentru a se putea stabili frecvența, ordinea, ritmul și probabilitatea acestora.

Faptul social nu poate fi conceput, totuși, sub forma unei entități „abstracte” în sensul obiectelor fizice, el fiind rezultatul acțiunii conștiente a colectivităților umane, constind într-un ansamblu de relații sociale cu un conținut specific. De aceea, noțiunea de metode exacte în cercetarea sociologică are un sens definit, limbajele formalizate respective fiind „exacte”, întrucît ele sînt strict determinate din punct de vedere matematic.²⁰ Pătrunderea

¹⁷ O. Bădina, *Metodologie, metodă, metodici, procedee și tehnici de cercetare*, în *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. III, București, 1966, p. 160.

¹⁸ I. Mărgineanu, *Măsurarea în sociologie*, București, 1982, p. 9.

¹⁹ Totalitatea operațiunilor prin care se realizează atribuirea de valori în scopul determinării cantitative a diferitelor fenomene cercetate. (Ibidem, p. 14).

²⁰ I. A. Levada, *Metodele exacte și cercetarea sociologică*, în *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. II, București, 1966, p. 83. Nici o disciplină concretă care studiază un anumit domeniu al realității sociale nu poate fi total „exactă” (formalizată), de aceea, elaborarea și aplicarea metodelor matematice de modelare a anumitor laturi ale acestei realități nu intră în contradicție cu întregul complex de metode generale verificate prin practica (Ibidem, p. 84).

spiritului matematicii și în sociologie (ca și-n biologie, psihologie, economie, lingvistică etc.) constituie răspîndirea aplicării în științe sociale a acelor procedee și metodici de cercetare care sînt considerate, în mod uzual, exacte, „exactitatea” aceasta nefiind altceva decît „verdictul”.

Realitatea socială este, mai de multă vreme, reprodusă statistic, și metodologic (conceptual) și procedural. Studiind proprietățile și factorii care determină fenomenele sociale, statistica socială este, din punct de vedere metodologic, o disciplină inductivă, pornind de la elemente individuale spre generalizare, cît și element al tehnicii de cercetare²¹. Unitățile statistice (simple sau complexe) sînt mijloace de cuantificare (măsurare) a fenomenelor sociale cele mai des folosite, prin care se obțin forme comparabile și de analiză.

Pentru ca un aspect sau o latură a realității sociale să intre în unghiul de cercetare sociologică este absolut necesar ca acestea să constituie obiect de studiu al unei discipline științifice. Odată consolidată ca știință de sine stătătoare, printr-o luptă de aproape două secole, sociologia continuă „ofensiva” în vederea cucririi a noi domenii de activitate socială, a noi procese și fenomene sociale²². Astfel se explică apariția și dezvoltarea a numeroase sociologii (a științei, literaturii, învățămîntului, culturii ș.a.), societatea, activitatea (viața) socială (macro și micro) existînd (obiectiv), într-o formă sau alta, implementară în toate cercetările disciplinare și interdisciplinare.

Arhivistica își are, prin urmare, sociologia ei, devenită mai „vizibilă” decenii, cînd „implicațiile” sociale, generate în principal de creșterea complexității vieții sociale a științificării și tehnicizării acesteia, au ieșit la suprafață.

De cînd informatica a pătruns în domeniul arhivistic, în Arhivele Statului s-a utilizat observarea (testarea) selectivă, pe baza indicatorilor sintetici, a unor fenomene: evoluția și structura existentului de arhivă la unități (centrale și locale), conținutul informativ, sub aspect științific și practic, al arhivelor curente, structura socio-profesională a cercetătorilor ș.a. Cu alte cuvinte, se practică sociologia arhivisticii fără să se ia act de existența ei.

Pentru ca să opereze și din perspectiva sociologică, o disciplină științifică trebuie să aibă — din acest punct de vedere — elementele componente ale măsurării sociale: obiectul, etalonul și regulile de atribuire a valorilor²³.

În definirea obiectului de măsurat, criteriul fundamental îl constituie natura specifică a socialului, cunoscută fiind diversitatea faptului, fenomenului și procesului social. În cazul socioarhivisticii, acest obiect (măsurabil) îl constituie totalitatea aspectelor (activităților) legate de mișcarea fenomenului național arhivistic, generată de mișcarea (evoluția) socială în ansamblul său, aspecte cantitative care necesită (serii de) operații de evaluare calitative. Evaluarea conduce în mod necesar și nemijlocit la evidențierea conținutului datului respectiv, ce trebuie determinat valoric, semnificativ, la prevenirea producerii unor fenomene disfuncționale și, în ultimă instanță, la dirijare a proceselor și fenomenelor respective.

Studiul statistic (selectiv) elaborat cu ani în urmă, ca și alte colaterale efectuate ulterior au semnat, de pildă, creșterea (considerabilă) a volumului arhivelor curente, diversificarea categoriilor și genurilor de documente și alte

²¹ Al. Bărbat, *Teoria statisticii sociale*, București, 1972, p. 49.

²² E. Shils, *Tendențele cercetării sociologice*, în *Teorie și metodă în științele sociale*, vol. V, București, 1967, p. 118.

²³ I. Mărgineanu, *op. cit.*, p. 65.

aspecte „îngrijorătoare”, în baza cărora s-a trecut la reconsiderarea procentajului (categorial) privind selecționarea acestor arhive, a informațiilor necesare cercetării istorice și științifice în general. Repetarea experimentului după un număr de (cinci — zece) ani, și cu alți indicatori statistici, este cu atât mai necesară cu cât corectarea aspectelor disfuncționale ar putea crea, pe lângă cele dorite (urmărite programatic), altele de acest fel.

Un „privilegiu” pentru socioarhivistica îl constituie faptul că poate opera în voic, dat fiind natura fenomenelor respective, cu etaloane conceptuale, ca: ordinea, frecvența, intensitatea ș.a. care permit, la rîndu-le, stabilirea și utilizarea unor reguli de atribuire a valorilor specifice, de constituire „tranzantă” a nivelurilor de măsură²⁴.

Socioarhivistica va trebui să studieze componența Fondului Arhivistic Național, ca structură și formă, precum și metodologia de obținere (completare) a informațiilor de arhivă la nivel național. În acest scop trebuie să acționeze prin teste — studii de natură statistică, apelînd la serviciile altei (noi) discipline — informatica arhivistică, prelucrîndu-i datele în vederea generalizărilor necesare.

Dacă ne-au trebuit decenii de decantare teoretică pentru a ne da seama de acțiunea acestei (noi) discipline arhivistice, timpul pentru a-i legitimiza drepturile la existență a rămas destul de scurt. Operînd atât la nivelul macrocosmosului arhivistic (Fondul Arhivistic Național), cît și la scară microcosmică (documentul), nefiindu-i indiferent ce anume informații intră în componența acestui Fond, socioarhivistica este un potențial instrument al prezentului social. Arhivele curente nu vor mai deveni oricum arhive istorice, iar arhivistica va mai emite un impuls în membrana socialului.

²⁴ *Ibidem*, p. 70.